

“GELENEKSEL AFRİKA DİNİ”NDE TANRI TASAVVURU

Hammet ARSLAN*

Özet

Afrika'nın dünya konjonktüründe ekonomik, jeopolitik ve stratejik öneminin artması, kıtaya yönelik bilimsel araştırmaların gelişmesini sağlamıştır. Kıtanın dinî inanç ve uygulamalarına dair araştırmalar da yirminci yüzyılın ortalarında başlamıştır. Afrika'daki inanç ve uygulamalar çoğunlukla “İlkel Kabile Dinleri”, “Animizm” veya “Fetişizm” diye adlandırılırken, bazı yazarlar bu küçümseyici isimler yerine “Geleneksel Afrika Dini” kullanımını tercih etmişlerdir. “Geleneksel Afrika Dini”nin ayrıntılı ve anlaşılır biçimde anlaşılması için çeşitli kategoriler sunulmaktadır. Bu kategorilerin başında şüphesiz ki Tanrı algısı yer almaktadır. Afrikalılar Tanrı'yı ifade etmek için *Ngewo*, *Nyame*, *Olorun*, *Murungu* ve *Leza* gibi farklı kavramlar kullanmaktadır. Bu isimlendirmeler Tanrı'nın niteliği hakkında insanların ne düşündüğü ortaya koyar. İşte bu makalede, Afrika kıtasındaki Tanrı algısını ve bu inancın halk üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışacağız. Böylelikle kıtanın dinî yapısının aydınlatılmasına ve daha iyi anlaşılmasına bir katkı yapmayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Geleneksel Afrika Dini, Tanrı, Afrika kıtası, Afrika halkı

Abstract

The increasing economical geopolitical and strategic importance of Africa in the world conjuncture led to the development of scientific research on the continent. Researches on the continent's religious beliefs

* Yrd. Doç. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi, hammet.arslan@deu.edu.tr

and practices have started in the mid-twentieth century. Beliefs and practices of Africa mostly called "Primitive Tribal Religions", "animism" or "fetishism". But instead of this condescending naming some writers have chosen to use the name of "African Traditional Religion". For understanding of "Traditional African religion" in detail and clearly various categories are presented. Certainly, perception of God is located at the beginning of this categories. Africans to refer to God, use different concepts such as *Ngewo*, *Nyame*, *Olorun*, *Murungu* and *Leza*. This naming is revealed what people thought about the nature of God. Here, in this article, we will try to demonstrate the perception of God and its impact on people's beliefs in African continent. Thus, we aim to make a contribution to elucidation of religious structure of the continent and its better understanding.

Key Words: Africa, African Traditional Religion, God, African continent, African people

Giriş

Günümüzde hem bir milyarı aşkın nüfusu, hem de otuz milyon metre kareden fazla toprağıyla dünyanın ikinci büyük kıtası olan Afrika'ya gösterilen ilgi geçmişe oranla daha fazladır. Afrika kıtası¹ uzun yıllar boyunca negatif biçimde "karanlık kıta" olarak adlandırılmıştır. Asırlar boyunca Batılılarca sömürülen Afrika'nın son yüzyılda dünya konjonktüründe öneminin artması, kıtaya yönelik araştırmaların gelişmesini sağlamıştır. Dolayısıyla kıtayı değişik disiplinlerin bakış

¹ Afrika kıtası, coğrafi olarak sahra bölgesinden ikiye ayrılabilir. Birinci bölge, Akdeniz dünyası olarak bilinir ve Mısır'dan başlayarak Fas'a kadar giderek aşağıda Etiyopya'ya kadar iner. Buralarda hâkim din büyük ölçüde İslam'dır. Diğer bölge ise, sahra çölü ve tropikal ormanlardan oluşur. Bu bölgelerde, büyük ölçüde yerel inançların yanı sıra İslam ve misyonerlerin çalışmalarıyla yayılmış Hristiyanlık göze çarpar.

açılımlarına göre ayrıntılı biçimde ortaya koyan bilimsel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Böylelikle, kıtanın dinî inanç ve uygulamalarına dair araştırmalar da aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacıların kıtadaki geleneksel inançları küçümseyici ifadelerine rağmen, Afrika halklarının kendilerine özgü dinî inanç ve uygulamalarının ortaya konulması bölgeyi tanımak açısından önemli ve gereklidir.

Mevcut ulaşım ve iletişim teknolojileri sayesinde dünya giderek küçülmektedir. Dolayısıyla Afrika kıtasındaki doğum, ergenliğe giriş, evlilik ve cenaze törenleriyle zirai ritüeller gibi uygulamalar sadece sınırlı bir bölgeye mahsus kalmamış diğer toplumları da etkiler hale gelmiştir. Bu etkiye binaen uzun ve detaylı monografiler, bazıları geniş ve kalabalık bazıları da oldukça belirsiz niteliklere sahip olan kabilelerin sosyal yaşamlarını detaylıca izah etmeye çalışmıştır. Uluslararası Afrika Enstitüsü tarafından yayımlanan etnografik araştırmalar serisi, kıta halkları hakkındaki bilgilerin artmasına katkı sağlamıştır.²

Afrika halklarında dini yaşam önemlidir ve araştırmacılar, Afrika dinlerinin kendilerine özgü olarak çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Çalışmaların yeni başladığı dönemlerde Afrika inançları, Patagonya, Sibirya, Avustralya, Kuzey Amerika yerlileri ile beraber ele alınmıştır. Aslında Afrika dinini dünyanın diğer bölgelerindeki dinî inançlardan ayrı olarak ele almak gereklidir. Modern Afrikalılar dinlerinin yanlış anlaşıldığını düşünmektedir ve bu yüzden kendi inançlarının net ve sempatik bir tarzda çalışıldığını görmeleri onlara sürpriz gelmektedir.³

² Geoffrey Parrinder, *African Traditional Religion*, Sheldon Press, London 1974, s. 12. Uluslararası Afrika Enstitüsü'nün faaliyetleri hakkında bkz., <http://internationalafricaninstitute.org/index.html>.

³ Geoffrey Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 13, 19; Geoffrey Parrinder, *Encountering World Religions*, T&T Clark, Edinburgh 1987, s. 127. Ayrıca bkz., Hammet Arslan, *Bir Din Araştırmacısı Olarak Geoffrey Parrinder: Hayatı, Bilimsel*

Dinler Tarihi açısından bir dini geleneğin tarihsel gelişimi üzerinde çalışırken, doğuşundan günümüzdeki durumuna ulaşıncaya kadar geçirdiği dönemleri göz önüne almak lazımdır. Fakat Afrika dinlerini ortaya koyan tarihi doküman yok denecek kadar azdır. Bu nedenle araştırmacılar tarihi süreç içerisinde nesilden nesile nakledilen sözlü kültürü dikkate almak zorundadır. Yazılı bir metin olamamakla birlikte geleneği nakleden güçlü bir zekâ vardır. Ayrıca, Afrika’da insan yaşamının her safhası bir takım sanatsal faaliyetlerle kalıcı hale getirilmiştir. Boyama, heykeller, maskeler ve toprak binalar, bu dünya ve gelecek dünya hakkındaki Afrika temsillerini sunar.⁴

“Geleneksel Afrika Dini”ni, Hıristiyanlık ve Budizm’deki gibi organize bir dini yapılanma olmaması sebebiyle tam manasıyla tanımlamak zordur.⁵ Araştırmacılar söz konusu inancı ifade için bir takım isimler kullanmışlardır. Mesela *fetişizm*, Afrika’nın birçok bölgesindeki dini tasvir etmek için kullanılan bir kelimedir ve birçok eleştiriye rağmen halen kullanılmaktadır. Ancak kelimenin muğlâklığı ve küçümseyici manası sebebiyle birçok araştırmacı tarafından literatürden çıkartılmaya

Kişiliği ve Dinler Tarihine Katkıları, DEÜ, SBE, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir 2004.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Geoffrey Parrinder, *The World’s Living Religions*, Pan Books, London 1977, s. 128; *African Mythology*, Peter Bedrick Books, New York 1986, s. 7-9; *World Religions: From Ancient History to the Present*, Ed., Fact on File Publication, New York 1983, s. 60; *A Book of World Religions*, Hulton Educ. Pub., London 1976, s. 38; *African Traditional Religion*, s. 17-18; *Africa’s Three Religions*, Sheldon Press, London 1976, s. 25; “Thematic Comparison”, Frank Whaling, ed., *The World’s Religious Traditions*, T.&T. Clark Ltd., Edinburgh 1984, s. 252; Thomas Lawson, *Religions of Africa*, USA 1984, s. 15.

⁵ Geoffrey Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 9-10.

çalışılmıştır.⁶ Rattray bu konuda, “*bu inançlar asırlardır fetişizm veya fetiş ibadeti olarak tasvir edildi fakat, bana göre, Altın Sahil’in Twi-konuşan halkları ile Ashanti’nin dini kavramları yanlış anlatıldı*”⁷ demektedir.

Afrika dinleri yazılı bir tarihe ve kutsal metne sahip olmaması nedeniyle daima *ilkel dinler* telakki edilmişlerdir. Oysa Afrika halklarının, medeni yaşam açısından diğer insanlara göre geri olmaları, onların dinlerinin *ilkel* olduğu anlamına gelmez. Modern dönemde bile aşağı seviyede kalmış bir din algısı yaratan bu kullanım, problemlili ve önyargılı bir yaklaşım tarzı ortaya koyar. Aynı şekilde “Antik Dinler” terimi de itici bir manaya sahiptir. “Kutsal Metinsiz Dinler” terimi ise, bu dini formların metinsel yapısından ziyade sözlü geleneğin önemi üzerine yoğunlaşır.⁸

Afrikalıların dinlerini ifade etmek için kullanılan bir diğer kelime olan *animizm*, onların bütün varlıklara ve nesnelere bireysel bir ruh

⁶ Fetişizm kelimesi ilk olarak Batı ve ekvatorial Afrika’da ticari faaliyette bulunan Portekizliler tarafından kullanılmıştır. Portekizliler Afrikalıların muska, nazarlık vs. taktıklarını gördüklerinden onlara feitiço adını verdiler. Kelime Portekizce’den Fransızca’ya ve İngilizceye geçerek “fetiche” veya “fetish” olarak telaffuz edildi. Geoffrey Parrinder, *Africa’s Three Religions*, s. 25; *African Traditional Religion*, s. 15-16; *Religion in an African City*, Oxford University Press, London 1953, s. 7; *West African Religion*, The Epworth Press, London 1961, s. 8-9; “Religions of Illiterate People” C. Bleeker ve G. Widengren, eds., *Historia Religionum: Handbook of the History of Religion*, E. J. Brill, Leiden 1971, s. 551.

⁷ R. S. Rattray, *Ashanti*, Clarendon Press, Oxford 1923, s. 86.

⁸ Bazı araştırmacıların iddiasına göre, Afrika dini düşüncesi modern kâşiflerce gün ışığına çıkarılıncaya kadar fosil gibi yer altında kalmıştır. Oysa bu faraziye, dinin yaşayan bir fenomen olduğu gerçeğiyle çelişir. Geoffrey Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 18; *West African Religion*, s. 7; “Religions of Illiterate People”, s. 550; “Thematic Comparison”, s. 251.

atfetmesinin sonucudur. Animizm kelimesinin Afrika dini için kullanılmasının nedeni, insanların onun manasını bilmeden daha bilimsel olduğunu düşünmeleridir. Oysa Afrikalıların varlıklara ruh atfetmelerinden ötürü animist oldukları söylenemez. Onlar monoteist olarak isimlendirir ve bu tanımlamaya göre tüm güçler Mutlak Varlığa bağımlıdır. Afrikalılar somut olarak görünmeyen fakat bir takım insanlarda mevcut olan gizli enerjinin varlığına inanırlar.⁹ “Geleneksel Afrika Dini”ne dair bu kısa girişten sonra Tanrı algısına geçebiliriz.

“Geleneksel Afrika Dini”nde Tanrı Tasavvuru

“Geleneksel Afrika Dini”nin net bir şekilde anlaşılması için dikkat çekici sınıflandırmalar yapılmıştır.¹⁰ Zira bu gelenek üzerine araştırma yapan bilim adamlarının başında gelen G. Parrinder, J. Mbiti ve E. B. Idowu Afrika dininin daha iyi anlaşılması için bir takım kategorizasyonlar yapılmasını önerirler. Bu araştırmacılardan Parrinder’in ortaya koyduğu pratik ve kullanışlı sınıflandırma şu şekildedir:

⁹ Ayrıca bkz., Geoffrey Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 22-26; West African Religion, s. 10; Ayrıca bkz., Hammet Arslan, *Bir Din Araştırmacısı Olarak Geoffrey Parrinder: Hayatı, Bilimsel Kişiliği ve Dinler Tarihine Katkıları*, DEÜ, SBE, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir 2004.

¹⁰ “Geleneksel Afrika Dini”nin temel nitelikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., J. O. Kayode, *Understanding African Traditional Religion*, University of Ife Press, Ile-Ife 1984; J. K. Olupona, *African Traditional Religion in Contemporary Society*, (Ed.), Paragon, New York 1990; K. A. Opoku, *West African Traditional Religion*, FEP International Private Limited, Legon, Ghana 1977; T. N. O. Quarcoopome, *West African Traditional Religion*, African Universities Press, Ibadan 1987; D. Zahan, *The Religion, Spirituality, and Thought of Traditional Africa*, University of Chicago Press, Chicago 1979.

1. Diğer Tanrıların üzerinde olduğuna inanılan Mutlak Tanrı, Twi-Ashanti kabilesinde “Onyame”, Ewe-Fon kabilesinde “Mawu”, Yoruba kabilesinde “Olorun”, ve Ibo kabilesinde ise “Chuku” olarak isimlendirilir.

2. Yukarıdaki kabileler arasında “abosom”, “vodu”, “orisha”, “chi” gibi isimlerle anılan, Şef Tanrılar veya tabii güçlerle bağlantılı insanüstü ruhlar.

3. “Samanto”, “nesuhwe”, “babanla”, “ndichie” isimleri verilen, Tanrılaştırılmış atalar.

4. Fetiş veya Juju denilen büyüler veya muskalar ki bunlar için de “suman”, “gbo”, “ogun”, “ogwu” gibi isimler kullanılır.¹¹

Nijeryalı Idowu ve Kenyalı Mbiti, Parrinder’ın bu düşüncesini aynı temeli esas almak üzere farklı açılardan geliştirmişlerdir. Idowu bu konuda, “*Afrika’yı bir bütün olarak ele alırsak ‘Geleneksel Afrika Dini’nin gerçekte beş ögesi vardır. Bunlar: Tanrıya iman, ilahi varlıklara iman, ruhlara iman, atalara iman ile sihir ve tıp uygulamalarıdır*”¹² demektedir.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Geoffrey Parrinder, West African Religion, s. 12; Religion in an African City, s. 7; Ayrıca bkz., Hammet Arslan, Bir Din Araştırmacısı Olarak Geoffrey Parrinder: Hayatı, Bilimsel Kişiliği ve Dinler Tarihine Katkıları, DEÜ, SBE, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir 2004. Ugandalı antropolog Okot P’Bitek, Batılı araştırmacıların Afrika’daki Tanrı algısını tenkit etmektedir. O şöyle der: “...Hıristiyan kelamcılar Afrika Tanrılarını Hıristiyan Tanrısının varlığında ispat için kullanırlar.” P’Bitek kanaatimizce doğru bir eleştiri ortaya koymaktadır. Çünkü kimi araştırmacılar, farklı dinlerdeki bazı inançların Hıristiyan imanını güçlendirici mahiyette olduğunu söyler. Bu yüzden onların ortaya attıkları fikirleri ayrıntılı bir tahlil süzgecinden geçirmek, konunun nesnel biçimde anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Okot P’Bitek, African Religions in Western Scholarship, Nairobi 1971, s. 41.

¹² E. Bolaji Idowu, African Traditional Religion, SCM, London 1973, s. 139.

Mbiti'nin ise "Geleneksel Afrika Dini"ni açıklamak için ortaya koyduğu beşli sınıflama; "1- İnsanın ve diğer tüm varlıkların hem yaratıcısı hem de yaşamlarını idame ettirmesini sağlayan mutlak varlık olarak Tanrı, 2- İnsanüstü varlıkların ve uzun zaman önce ölen insanların Ruhları, 3- yaşayan ve doğanlar dahil tüm İnsan türü, 4- Biyolojik yaşamın öğeleri olan Hayvanlar ve Bitkiler, 5- Biyolojik yaşamı olmayan Fenomenler ve Nesnelere"¹³ şeklindedir.

Yukarıdaki sınıflandırmalarda görüldüğü üzere hem Batılı araştırmacı Parrinder'ın hem de yerli araştırmacılar Idowu ve Mbiti'nin "Geleneksel Afrika Dini"ndeki en önemli kavramları Tanrı'dır. Ayrıca Mbiti bu konuda şöyle der: "*Kurbanlar ve değerli eşyalar Tanrı, ruhlar ve ölümlerin yaşayan ruhlarına sunulur. İkinci ve üçüncü kategorideki alıcılar, Tanrı ve insanlar arasında aracı kabul edilirler. Bu yüzden ibadet eden kimse farkında olsun veya olmasın, Tanrı mutlak alıcıdır.*"¹⁴

Afrika'da Tanrıya verilen isimler, insanların Tanrının karakteri hakkında ne düşündüğünü ortaya koyar. Afrika'nın değişik yerlerinde Tanrı, yaratıcı ve hayat veren bir niteliğe sahiptir. Doğada ise Tanrı, yağmur verici, mevsimlerin döndürücüsü, gün ışığının vericisi, gökteki büyük yay, gök gürültüsü, şimşek gibi isimlerle ifade edilir. Tanrının her yerde hazır-nazır ve kadir-i mutlak oluşuna dair bazı isimler vardır. O, her şeyi veren ve alandır, sınırsızdır, tekdir, karşı konulamaz, hikmetli, zeki, her yerde mevcut olandır. Onun için kullanılan, bebeklerin babası, büyük anne, babaanne, arkadaşların en iyisi, güneş gibi her yerde gözleyen, merhamet dolu gibi birçok isim de Tanrının inayetine işaret eder. Ayrıca onun için, "uçsuz-bucaksız okyanus, anlaşılmaz, idrak

¹³ J. Mbiti, African Religions and Philosophy, Anchor Books Editions, USA 1970, s. 20.

¹⁴ J. Mbiti, s. 76.

edilmez, yüce, kızgın, büyük örümcek" gibi bazı gizemli isimler de kullanılır. O, mutlak güçtür ve daha alt seviyedeki manevi güçlerle birlikte çalışır. Zengin fakir bütün herkesin son müracaat makamıdır. Mutlak yaratıcı Tanrının dualarda ve hikâyelerde adı geçmesine rağmen onun resmi çizilmez, tapınağı yoktur ve özel bir ibadet yapılmaz.¹⁵

Bahsedilen genel niteliklerle birlikte, çok büyük bir kıta olan Afrika'nın muhtelif bölgelerinde Tanrı inancı topluluklara ve kabilelere göre bir takım farklılıklar arz etmektedir. Bu bağlamda Tanrı için kullanılan isimler her bölgede değişiktir. Kıtanın genişliği ve inançların çeşitliliği nedeniyle burada seçtiğimiz bazı kabilelerin Tanrı inancını ele almaya çalışacağız.

Batı Afrika'da yer alan Sierra Leone'deki Mende halkı "Ngewo" olarak isimlendirilen yaratıcı Tanrıya inanır.¹⁶ "Ngewo"nun başlangıçtan beri var olduğuna, bütün yaşamın, görünen dünyanın, insanların ve görünmeyen ruhların yaratıcısı olduğuna inanılır. Tanrı âlemi maddi olmayan güçlerle doldurmuştur ki bu bazen yıldırım, şimşek ve şelale, bazen de önemli insanlar sayesinde ifşa olur. Bütün gücün kaynağı Tanrı'dır. Onun ismi selam alıp verilirken, iyi dilekte bulunurken ve dua ederken insanların ağzından düşmez. Örneğin "Tanrı sana uzun ömür versin", "Tanrı seni korusun", "Tanrı adildir"¹⁷, gibi sözler Tanrının insanlar nazarındaki önemine ve yerine işaret eder. Mende halkının komşusu Kono halkı ise Tanrının her ne kadar uzaklarda, gökte

¹⁵ Geoffrey Parrinder, *Africa's Three Religions*, s. 42; *African Traditional Religion*, s. 39-40; *Encountering World Religions*, s. 129; Ayrıca bkz., Hammet Arslan, *Bir Din Araştırmacısı Olarak Geoffrey Parrinder: Hayatı, Bilimsel Kişiliği ve Dinler Tarihine Katkıları*, DEÜ, SBE, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir 2004.

¹⁶ Molefi Kete Asante & Ama Mazamas, *Encyclopedia of African Religion*, ed., Sage Pub., California 2009, s. 449

¹⁷ Bu tür ifadeler, Hıristiyanlığın geleneksel dinlere etkisi olarak kabul edilebilir.

yaşadığına inansa da onun ezeli, ebedi, hazır ve nazır olduğuna inanırlar. İnsanlar adalet için Tanrıya dua eder ve o da kötü kimseyi yıldırım çarpması, kısırlık belası hatta ölümle cezalandırır.

Afrika’da Tanrı inancının en net örneklerinden birisine Orta Gana’daki Ashanti halkı arasında rastlanır. Onlar Tanrıyı “Nyame” olarak isimlendirirler ve bu ismin “Nyam”, “Nyonmo”, “Nyama” gibi değişik formları Batı Afrika’da geniş bir alana yayılmıştır. Bu isim, Kamerun’dan Bostvana’ya kadar olan orta ve güney Afrika’da bulunan “Nzambi”, “Nyambe” gibi diğer Tanrı isimlerinden muhtemelen farklıdır. Bazı araştırmacılar “Nyame”yi ayla sembolize edilen, bütün yaşamı veren, dişi, büyük anne şeklinde bir Tanrı olarak tanımlarlar. Başka bir anlatımda ise güneş, Tanrının kişileştirilmesi olarak görülür. Muhtemelen bu kavramda ay-güneş şeklinde iki cinslilik vardır. Mitolojik anlatımlara göre Tanrı, kâinata gökyüzü, yeryüzü ve yer altından oluşan üç bölge yaratmıştır. Nyame’nin gökyüzünü yöneten Tanrı olduğuna inanılır.

Güney Gana’daki “Ga” halkı ise, Tanrı için Nyame’ye benzer bir isim olan ve *tabiat* manasına gelen “Nyanmo”yu kullanırlar. O, aslında bir yağmur Tanrısıdır. Yağmurun yaşamsal öneme sahip olduğu bölgelerde bu Tanrı, diğer Tanrılara göre daha üstün kabul edilir.¹⁸

Batı Afrika’nın birçok bölgesinde kullanılan “Nyama” kelimesini Avrupalı yazarlar enerji, güç olarak çevirmişlerdir. Batı Sudan’dan Gana sahillerine kadar değişik varyantları mevcut olan bu kelime bazen Tanrı, bazen de insani veya hayvani güç için kullanılır. “Nyama” ayrıca, erkeklerde, hayvanlarda, Tanrılarda, tabiatta ve eşyada bulunan şahsi olmayan bilinçsiz enerji olarak da kabul edilir. O, dış tezahür değil deruni

¹⁸ Bu anlayış, F. Max Müller’in Hinduizm’de henoteizm adını verdiği Tanrı anlayışını anımsatmaktadır.

özdür. Sihirbaz hekim Nyama'ya sahiptir ve o, ilkel kabilelerde bir yaprak veya kökün görüntüsü ile onun özü arasındaki gücü ayırabilir. Bu güç, ağaç oymacıları, demirciler, avcılar ve savaşçılar gibi önemli insanları yüksek derecelere yükseltebilir. Cadıların da buna benzer güçlere sahip oldukları kabul edilir. Sahip olunan manevi güç hem adalet hem de intikam için kullanılabilir.

Doğu ve orta Afrika'da kutsal güçle ilişkili olduğu düşünülen "Bvanga" kavramı bulunur. Bunu Zambiyalılar iyileştirme, yok etme, koruma veya yaralama gücü olarak isimlendirirler. Bu güç, ilaçlar ve tılsımlarda, gizli toplumların uygulamalarında, atalara ait ritüellerde, savaşçılar ve avcılar için yapılan hazırlıklarda, cadılarda gizil olarak bulunur. Bu inancın farklı bir yönü ise, sihirbazların kötü emelleri için bu gücü kullanabilecekleri inancıdır.¹⁹

Tanrının güneş ile özdeşleştirilmesi Nijerya ve Gana'nın güneyindeki halklar arasında yaygındır. Onlar her ne kadar Tanrı için güneş anlamına gelen bir isim kullanıyorlarsa da güneşe tapmazlar. Güneş ve Tanrı için kullanılan sözcükler konuşma sırasında ilave edilen son eklerle ayırt edilir. Tanrı, onlar için tüm gökyüzü demektir ve inanışa göre, güneş, akşamleyin batar fakat Tanrı daima oradadır. Güneş, Tanrının oğlu, yeryüzü de karısı olarak isimlendirilir. Nehirler gücünü ondan alır, zengin insanların servetinin kaynağı da odur. İnsanlar sabahleyin doğmakta olan güneşe doğru ellerini kaldırarak dua ederler.

¹⁹ Sihirbaz hekim için "Bvanga" ile aynı kökten gelen "Nganga" kullanılır. Bantu dili konuşan yirmiden fazla halk "Bwanga" terimini kullanır ve bu kelime Atlantiğin karşı yakasında Carolina Kızılderilileri arasında da yaygındır. Geoffrey Parrinder, African Traditional Religion, s.21-22; West African Religion, s. 10; "Religions of Illiterate People", s. 632-633; E. E. Evans-Pritchard, Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande, Oxford University Press, Oxford 1963.

Nijerya'daki Yoruba halkı Tanrıyı “Olorun” olarak isimlendirir ve bu isim “göğün sahibi” demektir. Onun, her şeyin yaratıcısı, kadir-i mutlak, âlim, yaşam verici, tüm insanların son yargıcı olduğuna inanılır. O, çok yüce ve uzaktadır. İnsanlar selamlarda, dileklerde, atasözlerinde, bilmecelerde onun adını daima anarlar.²⁰

Kongo'daki kabilelere göre mutlak ruh “Akongo”, tüm kâinatın yaratıcısı ve bir çömlek ustası gibi insana şekil verendir. O, ilk, sonsuz, sonsuz güç sahibi, idrak edilemezdir. Herhangi bir tapınağı veya putu olmamasına rağmen ona kolayca ulaşılır. Kongo'daki kısa boylu insanlar (pigme) yaratıcı Tanrıya ve ruhani varlıklara inanç hususunda pozitif bir tutum sergilerler.

Uganda'daki “Bagonda” halkı büyük ölçüde Hıristiyanlaştırdıkları için yeni inançlarından faydalanılarak onların eski inançlarını çözümlenmek çok zordur. Tanrı için kullanılan isim Hıristiyanlar tarafından adapte edilen “Katonda”dır ve o, Bagonda inancının merkezinde yer alır. İsmi atasözlerinde de kullanılan bu Tanrı, yaratıcı, koruyucu ve ihtiyaç anında insanların yardımcısıdır.

Kenya'daki Kiyuku halkı görülmez, her şeyi yok edici ve dört kutsal dağın üzerinde yaşadığına inandıkları Mutlak Tanrı için “Murungu” ismini kullanırlar. Onun ismi gökle olan bağlantısından dolayı *beyazlığın sahibi* manasına gelir. Parrinder'a göre, Afrika'nın her yerinde yüce Tanrı ve yardımcılarının beyazlıkla olan ilişkisini görmek mümkündür. Her şeyin yaratıcısı olan Tanrı, kendi gücünü güneş, ay, yıldızlar, fırtına, yağmur ve gök kuşağında gösterir. Tanrıya tüm insanlar tarafından geceleyin ve sabah güneş doğarken dualar yapılır. “Murungu” veya onun farklı bir versiyonu olarak kabul edilebilecek “Mulungu” ismi

²⁰ Onun isminin yüceliği nedeniyle Müslüman ve Hıristiyanlardan alınmış olabileceği ileri sürülmüştür.

Doğu Afrika'daki yirmi beş kabile arasında kullanılır. Malawi'de o, her şeyin yaratıcısı, fırtınalar ve yağmurun Tanrısı olarak kabul edilir. Onun sesi gök gürlemesinde duyulur, o her yerededir ve her şeyi yapmaya muktedirdir.

Doğu Afrika'da Tanrı için kullanılan en popüler isim "Leza"dır. Bu isim Zambiya, Tanzania ve yukarı Kongo'da kullanılır. Nasıl ki, bir anne çocuğunu, şef de yönettiği insanları bağrına basarsa bu isim de *bağrına basmak* manasındaki fiilden türemiştir. Tonga adalarında bu isim ilk sebep, her şeyin yaratıcısı, sıcaklık ve soğukluk, kıtlık ve salgın hastalık gibi manalara gelir. Buna göre Tanrı tabiat olaylarıyla yakın bir ilişki içerisindedir. Zira yağmur için "Tanrı yağdı", rüzgâr için de "Tanrı esti" denir. Zambiya'da Tanrı "Leza"nın kabilenin tüm geleneklerini oluşturduğuna inanılır.

Güney Afrika'da yaşayan Basuto halkı Mutlak Varlığı ışık, koruyucu ve baba manasına gelen "Molimo" olarak isimlendirir. Ancak, büyük ölçüde Hıristiyanlıktan etkilenen bu insanların eski inançlarını tanımlamak çok zordur. Bostwana halkı Tanrı için benzer bir isim olarak "Morimo"yu kullanırlar. Parrinder'a göre, bu halk arasında yaratıcının ismini zikretmek tabudur. Bu tabu, "Yahve" isminin kullanılmasıyla ilgili olarak Yahudi tabusuna benzer. Bundan ötürü, ilk seyyahlar Afrika halklarının Tanrı inancına sahip olmadıklarıyla ilgili olarak iddialar ortaya atmışlardır.²¹

²¹ Afrika kıtasının değişik bölgelerinde yaygın olan Tanrı algısı için şu eserlere bakılabilir: Aloysius Muzzanganda Lugira, African Traditional Religion, Infobase Pub., New York 2009, s. 36-45; Ifi Amadiume, Re-inventing Africa: Matriarchy, Religion and Culture, Zed Books, London 1997; E. Bolaji Idowu, Olodumare, God in Yoruba Belief, Longmans, London 1962; J. Mbiti, Concepts of God in Africa, SPCK, London 1970; Noel Q. King, Religions of Africa: A Pilgrimage Into Traditional Religions, Harper & Row, New York 1970; E. E. Evans-Pritchard, Nuer

Yukarıda isimlerini saydığımız kabile Tanrılarının yanı sıra Batı Afrika’da insanlar, Yunan ve Hindu Tanrılarında oldukça farklı özellikler arz eden büyük bir Tanrılar panteonuna inanırlar. Bu Tanrılardan birçoğu insanların korktuğu veya teveccühünü kazanmak istedikleri tabiat güçleridir ve genellikle her biri kendi özel tapınaklarına ve din adamlarına sahiptirler. Bu insanlar muhtelif Tanrılara ibadet etmeleri sebebiyle *politeist* olarak isimlendirilir. Tanrılar sadece bir bölge ile sınırlı değildir, bilakis onların çoğu, her yerde hazır ve nazır olup sayısız tapınağa sahiptirler. Şayet bir bölgede sadece bir tapınak olsa bile Tanrı o bölge ile sınırlandırılmış olamaz. Her şeyin üstünde Mutlak Varlık vardır ve bu inanç çok yaygındır. Genellikle onun, çok uzakta olduğu ifade edilir. Sıkıntı dönemlerinde birçok Afrikalı Tanrıya umut içinde dua eder. Zira o, sınırlanacak son mercidir ve ona herhangi bir aracı olmaksızın direk ulaşılabilir. Tanrının gücü mutlaktır, her şey ondan zahir eder ve sonunda yine ona öner. İbadetler ve sunumlar her şeyin kaynağı olan Mutlak Varlık’a ulaşmak için yapılır ve bu esnada atalar aracı olarak kullanılır.²²

Afrika’da Tanrılar ve ruhlar hakkında birçok mitolojik anlatım vardır. Bunlar Tanrı inancının tabiatını ortaya koymasından açısından önemlidir. Mende halkı ile ilgili bir mitolojik hikâye, Aden cenneti ile

Religion, Oxford University Press, Oxford 1956; J. Hodgson, *The God and the Xhosa: A Study of the Origins and Development of the Traditional Concepts of the Supreme Being*, Oxford University Press, Cape Town 1982; M. McVeigh, *God in Africa: Conceptions of God in African Traditional Religion and Christianity*, Claude Stark, Cape Cod, MA 1974; J. S. Ukpong, “The Problem of God and Sacrifice in African Traditional Religion” *Journal of Religion in Africa*, c. 14 (1983), ss. 187–203; Geoffrey Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 33-36; *Religion in an African City*, s. 7-8; *African Mythology*, s. 19-21; *West African Religion*, s. 13-25.

²² Geoffrey Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 24; *West African Religion*, s. 23-25; *A Book of World Religions*, Hulton Educ. Pub., London 1976, s. 38-39.

ilgili anlatımlara oldukça yakındır. Bu hikâyeye göre Tanrı, mağarada yaşıyordu ve bir gün canlıları çift şeklinde mağaraya davet etti. Fakat kendi yemeğine yaklaşmamaları hususunda onları uyardı. Bir gün inek, güzel kokan yiyeceğin kokusunu aldı bir parça yedi ve Tanrı ineği mağaranın dışına attı. Daha sonra maymun ve diğer bütün hayvanlar aynı günahı işledi ve aynı şekilde acı çektiler. Sonunda insan da hayvanların işlediği hataya düştü ve aynı kaderi paylaştı. Şimdi bütün hayvanlar bu güzelim yiyeceklere bakarak dolaşmakta, Tanrı da yukardan onları izlemektedir.

Bir başka mit ise, ölümün kaynağıyla ilgili olan yaygın bir anlatımdır. Bu mitte başrolü köpek, bukalemun ve koyun paylaşır. Tanrı, ölmeyeceklerini veya yeniden dirileceklerini vaat ettiği mesajı bir köpek veya bukalemunla insanlara yollamıştır. Fakat bu hayvan yolda oyalanmış ve diğer hayvan muhtemelen kertenkele, kurbağa veya tavşan, insana daha önce ulaşarak ona öleceğini söylemiş ve böylece insanlar ölümlerini gömmüşler ve onlar gömüldükleri yerden bir daha kaldırılmamışlardır.

Bazı mitlerde ise, yılan işin içine girer. Sierra Leone'deki Kono halkının inancına göre Tanrı bir bohça içinde insana yeni deriler yollamıştır. Köpeğin bohçayı almayı geciktirmesiyle bohça, değişimin nasıl yapılacağını bilen yılan tarafından çalınır ve yılan böylece ölümsüzlüğü elde eder. Bu yüzden yılan halk inancında ölümsüzdür. Zamanla yılan, ataların yeniden bedenleşmesi olarak telakki edilmiştir.

Yine bu konuyla bağlantılı olarak Ashanti halkı arasında yaygın bir miti²³ anlatarak yazımıza söz vermek istiyoruz. Buna göre, ilk erkek ve

²³ Afrika halkları arasında yaygın olan mitolojik anlatılar için bkz., Geoffrey Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 40-42; *African Mythology*; K. Arnott, *African Myths and Legends*, Oxford University Press, London 1965; R. O. Madu, *African*

kadının üreme konusunda hiç bilgileri yoktu ve bu yüzden çocukları da olmamıştı. Piton yılanı onlara birbiriyle ayakta yüz yüze gelerek çiftleşmelerini öğretti ve sonra eve gidip uyumalarını söyledi. Kadın hamile kaldı ve çocuklar doğdu. Bu olay nedeniyle piton yılanı, halen bazı Ashanti halkları arasında kutsal kabul edilmektedir.

Sonuç

Yirminci yüzyılın başlarında “Geleneksel Afrika Dini”nin önemi Batı dünyasında daha da iyi kavranmış ve onu layığıyla çalışmanın gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Araştırmacılar yaptıkları çalışmalarla sadece kendi meraklarını gidermekle kalmamış aynı zamanda bölge insanının tanınmasına ve dünyanın diğer bölgelerindeki insanların da bilgisinin artmasına vesile olmuştur. Günümüz dünya konjonktüründe Afrika’nın jeopolitik, stratejik, ekonomik ve demografik öneminin artması, Afrika halklarının başlıca dini inanç ve uygulamalarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymanın gerekliliğini bir kez daha göstermiştir. Zira özet mahiyetindeki çalışmaların bütüne hasredilemeyeceği anlaşılmıştır. Bununla birlikte bazı kabileler henüz yeterince araştırılmamıştır, ancak bu kabileleri araştırmak günümüzde imkân dâhilindedir. Neticede, Afrika dinleri ve onun toplumdaki başlıca etkileri özel ve detaylı çalışmaları hak etmektedir. Böylelikle modern Afrika’nın karmaşık yapısı daha net anlaşılacaktır.

Afrika’daki yerel dinî inanç ve uygulamalar çoğunlukla hoş olmayan, akademik derinlik ve nesnellikten yoksun biçimde “İlkel Kabile Dinleri”, “Animizm” veya “Fetişizm” diye adlandırılmıştır. Geçmişte kullanılan önyargılı, negatif ve itici terimlerin yerine nesnel manayı tam ifade eden terimlerin kullanılması önemli bir noktadır. Ayrıca uygun

Symbols, Proverbs and Myths: The Hermeneutics of Destiny, Peter Lang, Bern 1992.

manayı vermeyen eski kelimeler terk edilmelidir. Zira bazı yazarlar bu aşığılayıcı ve dinin bütününe ortaya koyamayan isimler yerine "Geleneksel Afrika Dini" kullanımını tercih etmişlerdir. Afrika yerel inançlarının yazılı bir kaynaktan yoksun olduğu doğrudur. Ancak bu, kıtada herhangi bir köklü inancın bulunmadığı anlamına gelmez. Araştırmacıların ifade ettiği üzere Afrikalılar kendi düşüncelerini, inançlarını ve duygularını muhtelif sanat formlarıyla kaydetmişlerdir. Afrika'da hayatı bütün yönleriyle yorumlamasından ötürü sanatın kutsal bir edebiyat ortaya koyduğu belirtilir. Bu da onların dinî yönlerinin anlaşılmasına imkân verecek ciddi bir kaynaktır.

Afrika kıtasında yaygın olan geleneksel inançları ayrıntılı ve anlaşılır biçimde ortaya koymak için çeşitli kategoriler sunulmaktadır. Bu kategorilerin başında şüphesiz ki tüm varlıkların yaratıcısı olan mutlak varlık Tanrı yer almaktadır. Afrikalılar Tanrı'yı ifade etmek için mesela Sierra Leone'deki Mende halkı *Ngewo*, Gana'daki Ashanti halkı *Nyame*, Nijerya'daki Yoruba halkı *Olorun*, Kenya'daki Kiyuku halkı *Murungu*, Uganda'daki Bagonda halkı *Katonda*, Güney Afrika'daki Basuto halkı *Molimo* ve Doğu Afrika'daki bazı halklar da *Leza* gibi farklı kavramlar kullanmaktadır. Bu isimlendirmeler Tanrı'nın niteliği hakkında insanların düşünce dünyalarını ortaya koyar. Buna göre Tanrı yaratıcı, hayat verici, tabiat olaylarının idarecisidir. O, zekidir, hikmet sahibidir, zaman ve mekândan uzaktır. Sonuç olarak, yukarıda örnekleriyle sunduğumuz üzere kıta halkının çoğunluğu yüce Tanrının varlığı ve toplumdaki etkinliği hususunda net ve açık bir inanca sahiptirler.

Kaynakça

AMADIUME, Ifi, *Re-inventing Africa: Matriarchy, Religion and Culture*, Zed Books, London 1997.

ARNOTT, K., *African Myths and Legends*, Oxford University Press, London 1965.

- ARSLAN, Hammet, Bir Din Araştırıcısı Olarak Geoffrey Parrinder: Hayatı, Bilimsel Kişiliği ve Dinler Tarihine Katkıları, DEÜ, SBE, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir 2004.
- ASANTE, Molefi Kete & Ama Mazamas, Encyclopedia of African Religion, ed., Sage Pub., California 2009.
- EVANS-PRITCHARD, E. E., Nuer Religion, Oxford University Press, Oxford 1956.
- , Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande, Oxford University Press, Oxford 1963.
- HODGSON, J., The God and the Xhosa: A Study of the Origins and Development of the Traditional Concepts of the Supreme Being, Oxford University Press, Cape Town 1982.
- IDOWU, E. Bolaji, African Traditional Religion, SCM, London 1973.
- , Olodumare, God in Yoruba Belief, Longmans, London 1962.
- KAYODE, J. O., Understanding African Traditional Religion, University of Ife Press, Ile-Ife 1984.
- KING, Noel Q., Religions of Africa: A Pilgrimage Into Traditional Religions, Harper & Row, New York 1970.
- LAWSON, Thomas, Religions of Africa, USA 1984.
- MADU, R. O., African Symbols, Proverbs and Myths: The Hermeneutics of Destiny, Peter Lang, Bern 1992.
- MBITI, J., African Religions and Philosophy, Anchor Books Editions, USA, 1970.
- , Concepts of God in Africa, SPCK, London 1970.
- MCVEIGH, M., God in Africa: Conceptions of God in African Traditional Religion and Christianity, Claude Stark, Cape Cod, MA 1974.
- MUZZANGANDA Lugira, Aloysius, African Traditional Religion, Infobase Pub., New York 2009.
- OLUPONA, J. K., African Traditional Religion in Contemporary Society, (Ed.), Paragon, New York 1990.
- OPOKU, K. A., West African Traditional Religion, FEP International Private Limited, Legon, Ghana 1977.
- P'BITEK, Okot, African Religions in Western Scholarship, Nairobi 1971.

- PARRINDER, Geoffrey, "Religions of Illiterate People" C. Bleeker and G. Widengren, eds., *Historia Religionum: Handbook of the History of Religion*, E. J. Brill, Leiden 1971.
- , "Thematic Comparison", Frank Whaling, ed., *The World's Religious Traditions*, T.&T. Clark Ltd., Edinburgh 1984.
- , *A Book of World Religions*, Hulton Educ. Pub, London 1976.
- , *Africa's Three Religions*, Sheldon Press, London 1976.
- , *African Mythology*, Peter Bedrick Books, New York 1986.
- , *African Traditional Religion*, Sheldon Press, London 1974.
- , *Encountering World Religions*, T&T Clark, Edinburgh 1987.
- , *Religion in an African City*, Oxford Univ. Press, London 1953.
- , *The World's Living Religions*, Pan Books, London 1977.
- , *West African Religion*, The Epworth Press, London 1961.
- , *World Religions: From Ancient History to the Present*, Ed., Fact on File Publication, New York 1983.
- QUARCOOPOME, T. N. O., *West African Traditional Religion*, African Universities Press, Ibadan 1987.
- RATTRAY, R. S., *Ashanti*, Clarendon Press, Oxford 1923.
- UKPONG, J. S., "The Problem of God and Sacrifice in African Traditional Religion" *Journal of Religion in Africa*, c. 14 (1983), ss. 187–203.
- ZAHAN, D., *The Religion, Spirituality, and Thought of Traditional Africa*, University of Chicago Press, Chicago 1979.
- <http://internationalafricaninstitute.org/index.html>.

